

VERGELIJKEN VAN GELUK IN LANDEN

Ruut Veenhoven

Sociale Wetenschappen, 1998, vol 41, pp 58-84

ABSTRACT

Comparing happiness across nations

The livability of a society is likely to reflect in the happiness of its members. Therefore, several studies have compared happiness in nations. In these studies, average happiness is measured by responses to questions in surveys. The responses appear to differ markedly across nations. Reported happiness is currently highest in North-West European nations, and lowest in the former communist nations and in the third world. These findings meet much reservation. There is doubt about both the cross-cultural comparability of responses to survey questions on happiness, and about the value of happiness as an indicator of societal quality.

This paper takes stock of the qualms and reviews the available evidence. Next to direct checks of specific misgivings it reports some indirect tests. None of the misgivings is supported by the data. It is concluded that happiness is well comparable across nations and that happiness is a good indicator of livability.

1. INLEIDING

Deze bijdrage gaat over vergelijkend onderzoek naar geluk. De vraag is vergelijking van geluk tussen landen eigenlijk wel mogelijk is. Die vraag heeft twee achtergronden: enerzijds het besef dat vergelijking tussen landen sowieso veel problemen met zich meebrengt (zie dit nummer) en anderzijds twijfels over vergelijkbaarheid van geluk in het bijzonder. Geluk geldt als iets dat moeilijk meetbaar is en cultureel hoogst variabel.

Beantwoording van deze vraag gaat als volgt: Eerst wordt kort vermeld wat het gangbare onderzoek inhoudt en welke methode daarbij gehanteerd worden. Daarna wordt een overzicht gegeven van de bedenkingen tegen deze onderzoekspraktijk. Die bezwaren worden vervolgens empirisch getoetst. Daarbij wordt gebruik gemaakt van de gegevens die deze onderzoekstraditie inmiddels heeft opgeleverd.

Het zal blijken dat het onderwerp zich goed leent voor het gebruikelijke kwantitatieve multi-variate onderzoek. Anders dan bij de andere thema's in dit nummer is het object van onderzoek vrij eenduidig en zijn er redelijk vergelijkbare gegevens over een flink aantal gevallen.

1.1 Waarom vergelijken van geluk?

De kwaliteit van een samenleving kan op verschillende manieren beoordeeld worden. Men kan een samenleving beoordelen op de duurzaamheid van het systeem, op de produktiviteit ervan en op de mate waarin bepaalde idealen worden verwezenlijkt, zoals vrijheid en gelijkheid. Het eerste criterium treft men vaak bij historici, het tweede bij economen en het derde vooral bij sociologen. Bij deze criteria staat het systeem zelf centraal. De kwaliteit van een samenleving

kan ook beoordeeld worden naar de leefbaarheid ervan. Dat criterium wordt nogal eens gehanteerd door psychologen. In die benadering staat de mens centraal.

Bij beoordeling van de leefbaarheid van samenlevingen wordt meestal gekeken naar levensvoorwaarden, zoals materiële welvaart, veiligheid en sociale cohesie. De veronderstelling is dan dat mensen beter leven naarmate de samenleving meer van dat moois biedt. Leefbaarheid wordt dan afgemeten aan het maatschappelijk aanbod. Die benadering is uitgewerkt in tal van puntenstelsels, zoals de Human Development Index. Het is echter nog maar de vraag of dat aanbod echt aansluit bij de behoeften van mensen, met name of een groter aanbod altijd beter is. De theoretische onderbouwing van die aannames is zwak, de ideologische kleuring vaak sterk. Men moet dan ook eigenlijk spreken van 'veronderstelde' leefbaarheid¹.

De leefbaarheid van een samenleving kan ook worden afgemeten aan de mate waarin mensen er floreren. Men kijkt dan naar *levensuitkomsten* in plaats van naar *levensvoorwaarden*. Deze benadering is vrij gangbaar in de biologie. De leefbaarheid van een bepaalde biotoop voor een bepaalde levensvorm wordt typisch afgemeten aan uitkomsten zoals levensduur, voortplanting en afwezigheid van ziekten. Bij toepassing op mensen zijn dan gezondheid en geluk dan indicatieve levensuitkomsten. Als mensen in een land lang, gezond en gelukkig leven mag men zeggen dat land 'kennelijk' goed leefbaar is². Deze benadering sluit aan bij de utilistische moraal-filosofie, waarin de kwaliteit van de samenleving beoordeeld wordt aan de mate waarin deze 'het grootste geluk voor het grootste aantal' bevordert.

Het onderzoek naar kennelijke leefbaarheid van samenlevingen heeft zich langs twee lijnen ontwikkeld. Gezondheid en levensduur zijn vanouds een centrale variabelen in de medische epidemiologie. Die uitkomsten worden veelal gemeten aan de hand van nationale registraties van ziekte en dood. Levensvoldoening is sinds enige decennia een thema in sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar 'kwaliteit van leven'. Hierbij wordt veel gebruik gemaakt van enquête-gegevens. Deze bijdrage richt zich op die laatste traditie. De vraag is of survey-gegevens over geluk zinvol vergeleken kunnen worden tussen landen.

1.2 **Praktijk van het vergelijkend onderzoek naar geluk**

Om het terrein nader af te bakenen wordt hieronder eerst duidelijk gemaakt te worden wat precies onder 'geluk' wordt verstaan. Vervolgens wordt kort aangegeven hoe dat begrip geoperationaliseerd wordt en wat het onderzoek heeft opgeleverd.

Begrip geluk

De term 'geluk' heeft twee betekenissen. De eerste betekenis is 'goed leven', de tweede betekenis is 'prettig leven'. In het eerste geval spreekt men wel van 'objectief'³ geluk, in het tweede geval van 'subjectief' geluk. Binnen ieder van die betekenissen zijn nog verdere varianten te onderscheiden.

In de objectieve betekenis duidt het woord meestal op gunstig geachte levensomstandigheden, met andere woorden: op 'veronderstelde' leefbaarheid. Geluk is dan vaak synoniem met maatschappelijk geslaagd zijn. Soms echter verwijst de term eerder naar moreel goed leven, bv als men spreekt over het 'ware geluk' van martelaars in de leeuwekuil.

In de subjectieve betekenis verwijst het woord geluk soms naar kortstondige doch hevige ervaringen; het geluk van de dichter. In de psychologie is daarvoor het woord 'topervaring' in zwang geraakt. Meestal wordt echter bedoeld op duurzame satisfactie. Geluk is dan synoniem met 'levensvoldoening'. Dat zijn verschillende zaken, die ook niet altijd samen blijken te gaan.

Tijdelijke topervaringen komen bijvoorbeeld meer voor bij mensen die door dag en tijd weinig plezier scheppen in bestaan (Diener 1985).

In dit artikel wordt de term geluk gebruikt in de laatste betekenis, namelijk subjectieve levensvoldoening. Hiermee wordt aangesloten op het spraakgebruik in social indicators research, waar de termen 'happiness' en 'life-satisfaction' als equivalent gehanteerd worden. In deze betekenis is geluk is een 'overall' oordeel over het eigen 'leven als geheel'⁴. Geluk is dus per definitie iets waarvan mensen zich bewust zijn. Je kunt niet gelukkig zijn zonder het te weten.

Omdat geluk wordt opgevat als een omvattend oordeel, verschilt het van oordelen over aspecten van het bestaan. Bijvoorbeeld: wie zijn leven 'zinnig' vindt is daarmee nog niet gelukkig; de prijs van de zinvolheid kan te hoog zijn. Omdat het oordeel betrekking heeft op het leven als geheel, verschilt geluk ook van satisfactie op specifieke levensgebieden. Zo garandeert hoge arbeidssatisfactie garandeert nog geen hoge levenssatisfactie, want onvrede over huwelijk en gezondheid kan arbeidsvoldoening overschaduwten.

Geluk is hier omschreven als een 'oordeel'. Voor het vellen van zo'n oordeel hebben mensen de beschikking over twee bronnen van informatie: Enerzijds gevoelsmatige informatie (hoe voel ik mij door dag en tijd?), en anderzijds verstandelijke evaluatie (is dit een leven dat ik wil?). Die sub-oordelen worden aangeduid met de termen 'stemmings-niveau' en 'tevredenheid'. Veel wetenschappers stellen geluk gelijk tevredenheid⁵. Later in dit artikel zal blijken dat dit een bron is van veel misverstand.

Metten individueel geluk

Subjectief geluk kan alleen gemeten worden door er betrokkene naar te vragen. Aan de buitenkant valt namelijk niet goed te zien wat iemand innerlijk van het leven vindt. Anders dan bij ziekte het geval is kan geluk niet worden vastgesteld door een deskundige buitenstaander. De 'hedo-meter' is nog niet uitgevonden.

Vragen naar geluk kan op verschillende manieren. Aanvankelijk was er een voorkeur voor indirecte vraagmethoden. Inmiddels wordt geluk vooral gemeten middels directe vragen, vaak in de context van grootschalig enquête-onderzoek. Er zijn diverse vragen in omloop. In **tabel 1** staan een paar voorbeelden. Voor een uitgebreider overzicht kan de lezer terecht bij Veenhoven (1984: ch 4) en bij Headey & Wearing (1992).

Gemiddeld geluk in landen

De mate waarin burgers in een land voldoening in hun leven scheppen werd aanvankelijk geschat aan de hand van 'objectieve' indicatoren, in het bijzonder protestgedrag en wanhoopsgedrag. Opstand en staking werd gezien als een teken van massale onvrede met het bestaan, en het voorkomen van zelfmoord en drankmisbruik evenzeer. Het is inmiddels gebleken dat die relaties toch niet zo duidelijk liggen. Politiek protest heeft wel vaak te maken met specifieke onvrede, maar lang niet altijd met algehele levens-malaise. Geluk kan zelfs protest voeden (Klandermans 1989). Zelfmoord komt wel vaak voort uit onvrede met het bestaan, maar de wijze waarop mensen omgaan met ongeluk is hoogst variabel.

Inmiddels zijn ook betere indicatoren beschikbaar. Het enquête-onderzoek naar geluk heeft inmiddels al een flink aantal studies in landelijke steekproeven voortgebracht. In veel van die studies zijn identieke vragen gesteld, vaak ook in de zelfde volgorde. Een bekend voorbeeld hiervan is de baanbrekende vergelijking van 16 landen in 1960 door Cantril (1965). Latere

vergelijkingen van geluk in landen zijn gerapporteerd door Gallup (1976) en Inglehart (1990). De resultaten van al dat onderzoek zijn bijeengebracht in de World Database of Happiness. Op basis daarvan het onderstaande overzicht van de gemiddelde score op de drie vragen naar geluk uit **tabel 1**. Het betreft bij elkaar 49 landen rond 1990.

Een blik op **tabel 2** toont allereerst dat het gemiddelde geluk vrij hoog ligt in deze verzameling landen. Op alle drie de vragen ligt het gemiddelde duidelijk boven het schaal midden van 5. Dat duidt op meer geluk dan veel maatschappij-critici voor mogelijk houden, en op minder ongeluk dan men zou verwachten bij het lezen van de krant.

Het beeld in **tabel 2** wordt echter overwegend bepaald door de meest welvarende landen van dit moment. Als we afgaan op de scores in landen als India moet het gemiddelde in de wereld beduidend lager liggen.

Verder toont **tabel 2** forse verschillen tussen landen. Bulgarije scoort bijvoorbeeld laag op alle vragen en Nederland hoog. In de verschillen is op het blote oog al een zekere systematiek te onderkennen. De hoogste scores worden gehaald in de rijke landen, met name in de Angelsaksische landen en Noord-West Europa. De levensvreugde is wat minder in de Zuid-Europese landen en in Japan. Het niveau onderscheidt zich daar niet van dat in Latijns Amerika. De laagste scores worden geboekt in de voormalige communistische landen en in enkele ontwikkelingslanden.

Er zijn echter ook verschillen die minder makkelijk geplaatst kunnen worden. Zo blijken Fransen bijvoorbeeld systematisch lager te scoren dan Nederlanders en staat IJsland aan de top.

2. TWIJFELS OVER VERGELIJKBAARHEID GELUK

Deze uitkomsten roepen twee vragen op. De eerste vraag is of de verschillen wel reëel zijn. Zijn Fransen echt minder gelukkig dan Nederlanders? De tweede vraag betreft de betekenis daarvan. Als Fransen minder gelukkig zijn dan Nederlanders, betekent dat dan dat de Franse samenleving minder leefbaar is? In dit artikel worden die vragen onder de loep genomen.

2.1 Twijfels over bestaan van verschillen in geluk

De eerste vraag is dus of de onmiskenbare verschillen in gerapporteerd geluk wel duiden op echte verschillen in gemiddelde waardering van het leven. Verschillende commentatoren geloven dat eigenlijk niet en denken dat we hier met artefacten te doen hebben. Geluk zou ook eigenlijk niet meetbaar zijn, zeker niet met enquêtes. In de kritiek zijn twee thema's te onderkennen: Allereerst wordt betwijfeld of geluk überhaupt wel meetbaar is *binnen* landen. Zie bijvoorbeeld Pommer & VanPraag (1978). Ten tweede wordt gesteld dat die metingen in ieder geval niet vergelijkbaar zijn *tussen* landen. Zie onder meer Ostroot & Snyder (1985). Hieronder een nadere toelichting op die twijfels.

Is geluk überhaupt wel meetbaar?

De enquête-methode veronderstelt dat mensen een mening hebben over de kwaliteit van hun leven als geheel. Die aanname wordt echter betwist. Veel mensen zouden zich die vraag niet stellen; sommigen niet omdat ze bij de dag leven, anderen omdat ze de vraag liever uit de weg gaan, of omdat ze er geen antwoord op weten. Het begrip zou bovendien menigeen zelfs onbekend

zijn. Als mensen geen idee hebben, maar toch netjes antwoorden, meten vragen naar geluk dus wat anders; iets dat met het woord geassocieerd wordt of alleen maar ruis.

Als mensen zich wèl een oordeel hebben gevormd is er vervolgens de vraag of ze dat wel correct overbrengen aan de enquêteur. Dan moeten mensen allereerst de vraag goed begrijpen. Bij een zo meerduidig woord als geluk kan dat makkelijk verkeerd gaan. Het antwoord meet dan niet meer de mate van levensvoldoening, maar iets anders, zoals gepercipieerd maatschappelijk succes. Ook als de respondent de vraag goed begrijpt kan er nog veel misgaan bij de rapportage van het antwoord. Omstandigheden tijdens het interview en persoon van de enquêteur kunnen forse vertekeningen oproepen. Dit is aangetoond in experimenten door Schwartz & Strack (1989). Verder speelt er onvermijdelijk ook sociale wenselijkheidsvertekening. De antwoorden zouden wel eens meer kunnen zeggen over presentatiegedrag dan over levensvoldoening.

Tenslotte is er nog de vraag naar interpersoonlijke vergelijkbaarheid. Hebben antwoordcategorieën als 'zeer gelukkig' en 'ongelukkig' wel dezelfde betekenis voor iedereen? Misschien hebben mensen heel verschillende schalen in gedachten. De beleving die de één benoemd als 'ongelukkig' wordt in het referentiekader van een ander misschien als 'redelijk gelukkig' geplaatst. Verschillen in aanleg en levenservaring zouden hier een rol kunnen spelen. Dit probleem doet zich ook voor bij het meten van 'pijn'. Ook al is er in dat geval weinig onduidelijkheid over de aard van het verschijnsel, is het toch moeilijk om vast te stellen of Jantje meer pijn heeft dan Pietje.

Als dit allemaal waar is meten enquête-vragen naar geluk dus voornamelijk storing (error), deels willekeurige storing en deels systematische. Werkelijke voldoening met het leven meten ze dan niet of nauwelijks.

Kunnen land-gemiddelden vergeleken worden?

Als gemiddelde geluksscores worden vergeleken tussen landen kunnen er extra complicaties optreden. Men spreekt in dat verband wel van 'cultural bias', ter onderscheiding van de gewone measurement bias.

Allereerst wordt betwijfeld of het begrip overal bekend is. Misschien is geluk een specifiek westers concept, dat alleen betekenis heeft in een individualistische cultuur. Als zodanig zou het onbekend zijn in collectivistische samenlevingen. In dat geval meet de vraag in het ene land wel geluk maar in het andere land niet of in mindere mate.

Wat de vraag precies meet hangt ook af van de woorden die er in gebruikt worden, vooral van termen als 'geluk' en 'satisfactie'. Die woorden, en de vertalingen daarvan, hebben misschien niet dezelfde betekenis in verschillende talen. Dit probleem laat zich illustreren aan een klassieke Jodenmop: Sam is geëmigreerd naar Amerika. Moos vraagt hoe het hem gaat. Sam antwoordt: "Happy, aber nicht Glücklich".

Verder kan de onvermijdelijk response vertekening ook verschillend uitpakken in landen. Zo veronderstellen Ostroot & Snyder (1985) dat sociale wenselijkheidsvertekening sterker is in de USA dan in Frankrijk. Iijima (1982) schrijft de lage score in Japan toe aan een grotere neiging om het midden te zoeken.

Tenslotte kan er ook verschil zijn in de geluksschalen die men in gedachten heeft. Nu gaat het niet om verschillen door individuele aanleg en levenservaring (want die vallen tegen elkaar weg in landgemiddelden) maar om systematische cultuurverschillen. Volken die veel te lijden hebben gehad onderscheiden wellicht meer graden van ongeluk, en zouden daardoor bij een zelfde mate van levensvoldoening een hogere score rapporteren. In dit verband wordt

wel eens verwezen naar een lagere pijngrens bij natuurvolken.

Al met al zou men van de landverschillen in gerapporteerd geluk dus ook kunnen denken dat ze meer te maken hebben met verschil in rapportage dan met verschil in geluk.

2.2 Twijfels over betekenis van verschillen in geluk

Naast deze methodische bezwaren zijn er ook inhoudelijke bedenkingen. Die komen er op neer dat subjectief geluk eigenlijk niet zo relevant is, en dat het weinig zegt over de kwaliteit van de samenleving. Die stelling wordt op verschillende manieren onderbouwd:

Geluk is maar een idee

Geluk is een oordeel, en het menselijk oordeelsvermogen is niet onfeilbaar. Geluksoordelen kunnen dus verkeerd zijn. Men spreekt dan van 'vals' geluk. Critici van psycho-analytische huize zien veel fout gaan bij het aflezen van de eigen geest. Gewaarwordingen van falen en wanhoop zouden uit het bewustzijn verdrongen worden; het idee gelukkig te zijn zou dan deel uitmaken van een egodefensieve strategie. Marxistisch geïnspireerde kritiek ziet de fout vooral in verontachtzaming van de sociale positie waarin men leeft. Weldenkende arbeiders zouden niet gelukkig moeten zijn onder het kapitalisme.

Deze kritiek sluit aan op de gangbare opvatting dat geluk een 'geconstrueerd idee' is, in plaats van een 'natuurlijke ervaring'. In die opvatting is geluk even arbitrair en vergankelijk als noties over wat 'mooi' is. Die opvatting ligt ook ten grondslag aan de navolgende theorieën van geluk.

Geluk is relatief

Geluk is een oordeel, en bij oordelen is meestal sprake van vergelijking met een maatstaf. Een gangbare theorie over geluk is dan ook dat mensen de realiteit van hun bestaan beoordelen aan de hand van ideeën over hoe dat zou moeten zijn. Verschillende varianten van die theorie benadrukken verschillende maatstaven: het leven van anderen (sociale vergelijking), eigen ervaringen in het verleden, wat reëel mogelijk lijkt en wat men eerlijk acht. Een fraai overzicht treft men bij Michalos (1985). In die visie zegt geluk van de burger weinig over de kwaliteit van de samenleving, en wel om de volgende redenen:

De eerste reden is dat vergelijkingsmaatstaven sterk cultureel bepaald zijn; wat in het ene land als een armoedig bestaan geldt wordt in een ander land gezien als een succes. Geluk is dan de mate waarin het leven voldoet aan plaats en tijd gebonden eisen, en kan als zodanig niet zinvol vergeleken worden buiten die context.

Een tweede reden is dat maatstaven zich voortdurend aanpassen aan de realiteit; bij voorspoed gaan ze omhoog en bij tegenspoed omlaag. Het geluk zou daardoor wel schommelen, maar niet duurzaam veranderen. Mensen zouden gemiddeld uiteindelijk overal ongeveer even (on)tevreden zijn, ongeacht de kwaliteit van hun levensomstandigheden.

Geluk is een volkstrek

De constructivistische visie op geluk ligt ook ten grondslag aan de opvatting dat geluk een tamelijk vaste voorstelling is, en als zodanig meer een 'trek' dan een 'staat'. Veel psychologen plaatsen individueel geluk als een 'karaktertrek' of als een hardnekkige 'attitude' (o.a. Stones et al

1995). In die lijn hebben sommige sociologen de geobserveerde verschillen in geluk benoemd in termen van 'volkskarakter'. Zo meent Inglehart (1990) dat de relatief lage geluksscore in Frankrijk voortkomt uit een cynische houding. Die houding zou zich ontwikkeld hebben in vroegere generaties die te lijden hadden onder oorlog, nepotisme en revoluties, en zou nu nog het beeld van de inmiddels sterk verbeterde levenssituatie kleuren. De moraal van dat verhaal is ook hier weer dat geluk dus niets zegt over de werkelijke kwaliteit van het bestaan.

3. TOETSING TWIJFELS OVER VERGELIJKBAARHEID VAN GELUK

Al die kritiek klinkt heel plausibel. Niet alles wat aannemelijk klinkt is echter ook waar. Waarheid moet blijken uit correspondentie met feiten. Dit artikel zet enige feiten op een rijtje.

Die feiten worden ontleend aan het empirisch onderzoek naar geluk. Ondanks alle kritiek wordt er steeds meer van dat onderzoek gedaan. Dat heeft inmiddels een schat aan gegevens opgeleverd. Hieronder zullen we daaruit putten als we de genoemde bedenkingen tegen het vergelijken van geluk stuk voor stuk toetsen. Tegen verschillende bezwaren zullen soms dezelfde feiten worden ingebracht. Het feit dat antwoorden op geluksvragen vrij constant blijken door de tijd wordt bv ingebracht tegen zowel de bewering dat mensen hun geluk niet kennen als tegen de stelling dat ze er vaak over liegen.

We beginnen met de in § 2.1 genoemde twijfels over de realiteitswaarde van de geobserveerde verschillen in geluk tussen landen (§ 3.1). Daarna komen de in § 2.2 besproken twijfels over de betekenis daarvan aan de orde (§ 3.2)

3.1 Test twijfels over bestaan verschillen in geluk

De kritiek kan op twee manieren getoetst worden: direct en indirect. In het eerste geval wordt nagegaan of veronderstelde vertekeningen inderdaad optreden, bv of mensen echt geen idee hebben over wat ze van hun leven vinden. In het tweede geval wordt gekeken naar geïmpliceerde consequenties: bv als geluk maar een subjectief gedachtenspinsel is en de meting ervan ook nog gebrekkig, moet dat zich manifesteren in het ontbreken van systematisch verband met harde indicatoren van levenskwaliteit.

3.1.1 *Directe testen*

De juistheid van de genoemde bezwaren tegen meten van geluk middels enquête-vragen kan op twee niveaus onderzocht worden: op het individuele niveau en op het collectief niveau van landen. Het gaat in dit artikel over het laatste niveau, maar het oordeel daarover kan haast niet los worden gemaakt van het eerste. Daarom bezien wij steeds zowel vergelijkbaarheid van geluk tussen individuen als vergelijkbaarheid tussen landen. Hieronder volgt een bespreking van het onderzoek terzake. De resultaten zijn samengevat in **tabel 3**.

3.1.1.1 *Kennen mensen hun geluk?*

Het eerste punt van kritiek was dat mensen geen idee hebben over geluk en dus maar wat roepen als ze erover ondervraagd worden. Die kritiek kan op de volgende manieren onderzocht worden:

Begrip bekend? Een eerste toets op individueel niveau is of mensen zich bij het woord wat kunnen voorstellen en of bij vraag naar begripsomschrijvingen spontaan zoiets als levensvoldoening genoemd wordt. Dit blijkt inderdaad het geval, althans bij volwassenen in enige westerse landen. Zie bv Laszo (1988). Jonge kinderen lijken zich nog geen oordeel te kunnen vormen over hun leven als geheel.

Op landniveau gaat het om de vraag of het begrip ook overal bekend is. Hierover biedt een blik in het woordenboek informatie. Tot nog toe zijn steeds woorden voor geluk gevonden. Er is althans geen concreet bericht over talen waarin het begrip onbenoemd zou zijn. In ieder geval wordt een gelukkige gezichtsuitdrukking overal herkend en lijken alle talen daar woorden voor te hebben. Zie o.a. Russel & Sato (1995).

Onderwerp van aandacht? Een tweede test is of mensen ook regelmatig stilstaan bij de vraag wat ze van hun leven vinden. Hierover zijn in een Amerikaans onderzoek vragen gesteld. Minder dan 1% zegt er nooit aan te denken (Andrews & Withey 1974: 286) en een meerderheid meldt dat de vraag dagelijks bij hen opkomt (Freedman 1978). Het is niet duidelijk of dit patroon universeel is. Deze kwestie is nog niet onderzocht in andere landen.

Beantwoording spontaan? Een derde test is of mensen makkelijk antwoorden op vragen naar geluk. Als het begrip hen vreemd is zal de vraag omstandig moeten worden toegelicht en zullen respondenten niet meteen een antwoord paraat hebben. Noch het één, noch het ander blijkt het geval. Eenvoudige vragen worden kennelijk begrepen, het antwoord komt prompt. De snelheid waarmee geantwoord wordt is onderzocht door Andrews & Withey (1976: 286). Het is echter niet helemaal zeker is of beantwoording in alle landen even snel gaat. Bij mijn weten is dat nog niet onderzocht. Uit het feit dat geluksvragen zo vaak gehanteerd worden in vergelijkend onderzoek mag men echter wel afleiden dat er kennelijk geen bijzondere problemen rijzen met de beantwoording.

Afwezigheid van een uitgekristalliseerd idee over de kwaliteit van eigen leven moet ook aanleiding geven tot veel 'weet niet' antwoorden. Dat percentage is in de meeste onderzoeken rond de 1%. Dit is laag vergeleken met antwoorden op vragen naar bv politieke voorkeur. Vergelijking tussen landen brengt geen opvallende verschillen aan het licht⁶.

Antwoorden constant? Een laatste test is of de antwoorden voldoende stabiel blijken. Als mensen geen vast idee hebben over hun geluk, maar toch braaf vragen erover beantwoorden, moeten die antwoorden nogal wisselen door de tijd. Die wisseling kan zich uiten in verandering het geluksoordeel als zodanig (bv mensen die zich eerst gelukkig noemen, en later ongelukkig) en in verschil met medeburgers (bv iemand die van minst gelukkige tot meest gelukkige wordt). In het eerste geval spreken we van 'absolute' stabiliteit, in het tweede geval van 'relatieve' stabiliteit. Follow-up onderzoek op individueel niveau toont in beide gevallen grote stabiliteit op termijn van enkele jaren. Na correctie voor meetfouten worden stabiliteits-coëfficiënten genoteerd ter hoogte van .80 per jaar (Ehrhardt et al 1999)⁷.

Op landniveau dienen in dit verband gemiddelden gezien te worden. Voor een dozijn westerse landen hebben we inmiddels tijdreeksen van 25 jaar en meer. Daarin valt op dat het niveau van geluk de meeste landen vrijwel gelijk is gebleven; alleen in Spanje en Japan deden zich noemenswaardige veranderingen voor. Ook in de rangorde van gemiddeld geluk is in deze periode vrijwel geen verandering opgetreden (Veenhoven 1993).

Geluk 'echt'? De vraag of mensen hun geluk kennen is hiermee nog niet volledig beantwoord. Ze hebben kennelijk wel iets in gedachten, maar spoort dat wel met hun 'ware' geluk? Creëren egodefensieve mechanismen aan de oppervlakte van het bewustzijn geen positiever beeld dan in het onderbewuste aanwezig is?

Om die vraag te beantwoorden zijn intensieve klinische studies gedaan. Daarbij werden studenten over langere perioden gevolgd en werd hun 'ware' beleving van het bestaan geschat door een psycholoog. Die schattingen verschilden nauwelijks van eerdere zelf-rapportages (Goldings 1954: 40, Wessman & Ricks (1966: 103/4).

Ook in bevolkingsonderzoek is de authenticiteit van responses aan de orde geweest. In een enquête in Duitsland werden door de interviewer ook non-verbale uitingen geregistreerd. Van de mensen die zeiden gelukkig te zijn zag maar 7% er ongelukkig uit (Neuman 1977: 244). Als er al defensieve vertekening optreedt gebeurt dat in ieder geval op bescheiden schaal. Van de mensen die er volgens de interviewer gelukkig uitzagen gaf 38% te kennen zich niet zo gelukkig te voelen. Dat duidt er ook niet op dat antwoorden op enquête-vragen een te rooskleurig beeld geven.

De vrees voor defensieve vertekening is ook getemperd door nieuwe gegevens uit 2e en 3e wereld landen. De eerste onderzoeken in rijke leverden onverwacht hoge gelukscores op en bevestigden daarmee freudiaanse vermoedens dat mensen zichzelf massaal voor de gek houden. Inmiddels zijn er ook minder florissante gemiddelden geboekt. Zie **tabel 2** In dat licht lijken de scores in 1e wereld landen reëler.

3.1.1.2 Beantwoording adequaat?

Dat mensen weten wat ze van hun leven vinden betekent nog niet dat ze daarover adequaat rapporteren in antwoord op enquetevragen. De antwoorden kunnen op iets anders betrekking hebben, bijvoorbeeld omdat de vraag niet goed begrepen wordt of omdat ze liever niet vertellen over hun geluk, en beleefdheidshalve uitwijken naar een subtiel andere betekenissen.

Vraag begrepen? Of mensen in de gaten hebben dat de vraag betrekking heeft op hun levensvoldoening kan ondermeer blijken uit verschil in response op vragen over dingen die makkelijk daarmee verward kunnen worden, zoals stemming van het moment of maatschappelijk succes.

De mate waarin mensen geluk kunnen onderscheiden van momentane stemming is onderzocht door Andrews & Withey (1976: 106) en Kamman et al (1979: 8). Zij vonden vrijwel geen verband tussen gerapporteerd geluk en 'range and variability of changes in feelings'. Later onderzoek door Schwartz en Clore (1983) laat echter zien dat het onderscheidingsvermogen sterk afhangt van vraag-context en interview-situatie. Dit onderzoek betreft westerse landen, of men elders geluk en stemming evengoed uit elkaar weten te houden is nog niet bekend.

Verwarring tussen geluk en maatschappelijk succes blijkt niet veel voor te komen. Eén van de verrassingen van het empirisch geluksonderzoek is juist dat sociale positie zo weinig variantie in geluk verklaart. Dit verschijnsel doet zich niet alleen voor in het rijke westen, maar ook in andere landen (Saris 1996: 226, Schyns 1998, Veenhoven & Timmermans 1998)

Er is ook onderzoek waaruit blijkt dat antwoorden op vragen naar geluk en zorgen verschillend beantwoord worden, en dat mensen tijdelijke tegenslagen onderscheiden van hun oordeel over het leven als geheel (o.a. Glatzer, 1984).

Vraag hetzelfde geïnterpreteerd? Als vragen over geluk goed begrepen worden moet dat ook blijken uit hoge correlatie tussen antwoorden op verschillend geformuleerde items. Als termen verschillende associaties oproepen is er namelijk weinig verband tussen de antwoorden. In de testliteratuur heet dat 'congruente validiteit'. Die methode vereist wel dat eerst wordt vastgesteld welke vragen het hierboven omschreven begrip geluk betreffen. Veenhoven heeft daartoe een selectie gemaakt van items op basis van 'face-validity'. Alleen vragen die duidelijk verwijzen naar de overall evaluatie van het leven als geheel kwamen in aanmerking (Veenhoven 1984: ch4). Op basis van onderzoeken waarin meerdere van die vragen gesteld zijn werden intercorrelaties berekend.

Op individuele niveau treffen we in de literatuur niet minder dan 294 correlaties tussen verschillende geluksvragen (Veenhoven 1994: 825-867). De hoogte ervan is niet indrukwekkend, namelijk rond de +.50. Dit is deels gevolg van verdunning door meetfouten, de correlatie tussen identieke items in één interview is ongeveer +.65. Corrigeren we de intercorrelaties voor die meetfout, dan komen op een correlatie van rond +.75⁸. Dit duidt op een aanzienlijk overeenstemming, zij het geen volledige.

Op landniveau zijn de inter-correlaties hoger. Zoals we gezien hebben in **tabel 2** is geluk met verschillende vragen gemeten. De inter-correlaties zijn respectievelijk: +.90 (geluk - levenstevredenheid), +.61 (geluk - gevoelsbalans) en +.61 (levenstevredenheid - gevoelsbalans). Soortgelijke inter-correlaties van landscores op andere items zijn gerapporteerd door Ouweneel & Veenhoven (1991:172), Veenhoven (1993: 98-106) en Schyns (1998). Deze resultaten logenstraffen de bewering dat semantische verschillen vergelijking tussen landen onmogelijk maken. Bij verschillende bewoordingen van de vraag zien we in de antwoorden toch steeds weer dezelfde rangorde van landen. Verder hebben we in **tabel 2** ook kunnen zien dat de verschillende vragen na omrekening naar een schaal van 0 to 10 vrijwel dezelfde landscores opleveren.

Antwoord eerlijk? De mate waarin sociale wenselijkheid antwoorden op vragen naar geluk vertekent is op verschillende manieren onderzocht. Eén aanpak is correlatie van geluk met scores op zogeheten 'leugen-schalen'⁹. Dat levert positieve verbanden, die echter ook inhoudelijk geïnterpreteerd kunnen worden. Gelukkige mensen lijken werkelijk meer geneigd om aan collectes te geven en oude vrouwtje te helpen oversteken. Zie McCrae 1986)

Een tweede manier is zelf-rapportages te vergelijken met schattingen van goede bekenden. Zie o.a. Diener & Pavot (1993) en Irwin et al (1979). Ook die benadering heeft zijn beperkingen; zoals al opgemerkt valt van buiten niet goed te zien wat iemand van binnen beleeft. Toch mag wel vermeld worden dat de schattingen van bekenden eerder hoger dan lager uitvallen. Met name ongelukkigen lijken naar vrienden een positiever beeld op te houden dan ze naar een anonieme interviewer communiceren (Watson 1930: 108).

Het meest instructief is Amerikaans onderzoek waarbij verschillende ondervragingmethoden gehanteerd worden. Daarbij blijkt dat mensen wat positiever antwoorden in een face-to-face situatie dan bij het invullen van een schriftelijke vragenlijst (Suchman 1967). Een zelfde verschil blijkt met interview per telefoon (Smith 1979: 27). Het verschil bedraagt ongeveer 0,5 op schaal 0-10. Dat is niet veel, maar toch onmiskenbaar enige vertekening.

De gemiddelden in **tabel 2** zijn gebaseerd op face-to-face interviews, en moeten dus iets naar beneden worden bijgesteld. Tot zover is weinig aan de hand. De vraag is echter of de mate van wenselijkheids-vertekening in alle landen even groot is als in de VS. Daarover is nog geen onderzoek beschikbaar.

Schaal vergelijkbaar?

Ook als respondenten hun geluk kennen en vragen daarover goed begrijpen en eerlijk beantwoorden, blijft de vraag of ze met termen als 'zeer' of 'redelijk' gelukkig dezelfde mate van levensvoldoening aanduiden. Die vraag valt helaas niet direct te beantwoorden. Het is niet mogelijk om de innerlijke beleving te meten zonder gebruik van woorden. We kunnen hoogstens zeggen dat het bestaan van grote verschillen in ervaringsbereik niet zo aannemelijk is vanuit evolutionair perspectief. Of dat echt zo is moet blijken uit de navolgende indirecte testen.

3.1.2 Indirecte testen

De vergelijkbaarheid van antwoorden op vragen naar geluk kan ook op een indirecte wijze getoetst worden. Ten eerste kan men nagaan of daarmee überhaupt iets gemeten wordt. Men spreekt in dat verband wel van 'verklarende validiteit'. Ten tweede zijn er methoden om in te schatten of daarmee geluk gemeten wordt, met een mooi woord: toetsing van 'substantiële validiteit'. Beide methoden zijn toegepast. Hieronder een samenvatting van de resultaten.

3.1.2.1 Meten vragen naar geluk überhaupt iets?

Er zijn verschillende manieren om te bepalen of antwoorden op vragen naar geluk iets van enige betekenis meten. Eén manier is te kijken of er enige constantie in de antwoorden zit. Een tweede methode is kijken of er samenhang is met andere betekenisvolle variabelen (differentiële validiteit). De derde methode is een nagaan of het verschijnsel ergens iets toe doet (predictieve validiteit).

Iets van enige constantie? Dit punt is al aan de orde geweest bij bespreking van de vraag of mensen hun geluk wel kennen. Op basis van follow-up onderzoek werd vastgesteld dat de antwoorden van individuen stabiel zijn door de tijd en gemiddelden in landen evenzeer.

Iets wat samenhangt met zaken van betekenis? Samenhang met andere variabelen kan worden uitgedrukt in verklaarde variantie. Op individueel niveau kan momenteel zo'n 50% van de variantie in geluk verklaard worden: $\pm 10\%$ met verschillen in levenskansen (bezit, relaties, macht e.d.), $\pm 30\%$ met verschillen in levensvaardigheden (o.a. gezondheid en persoonlijkheid) en $\pm 10\%$ uit toevallige levens-gebeurtenissen (Headey & Wearing 1992: ch 9). In dit onderzoek in Australië blijft de helft van de individuele variantie onverklaard.

Op landniveau is het percentage verklaarde variantie hoger. Met de landkenmerken 'welvaart', 'vrijheid', 'gelijkheid' en 'tolerantie' kan 70% van de verschillen in **tabel 2** verklaard worden. Dat de verklaarde variantie op landniveau hoger ligt is deels een methodologische kwestie. In de landgemiddelden zit minder ruis dan in individuele scores. Waarschijnlijk zijn er ook substantiële effecten in het geding; het geluk kon wel eens meer worden bepaald door de kwaliteit van de samenleving als geheel, dan door de positie die men daarin inneemt.

Iets van voorspellende waarde? Op individueel niveau is nog niet zoveel aandacht besteed aan gevolgen van geluk. Uit het spaarzame follow-up onderzoek blijkt echter wel al dat het uitmaakt of je plezier in het leven hebt of niet (Literatuuroverzicht in Veenhoven 1988, 1989). Zo blijken gelukkige mensen beter te functioneren in relaties. Ze krijgen ook iets eerder een baan. Het grootste effect is vooralsnog het effect op levensduur. Gelukkige mensen leven langer. Ook als aanvankelijke gezondheid, levenswijze en levenssituatie constant worden gehouden bedraagt het verschil nog meer dan een jaar.

Op landniveau zijn ook effecten denkbaar. Geluk van de burgers kan bv positief uitwerken op de bedrijvigheid in het land, en ruimte scheppen voor tolerantie en democratie. Veel van de (hoge) correlaties tussen geluk en landkenmerken laten zich op die manier interpreteren. Op landniveau is echter nog geen bewijs geleverd voor causale effecten van geluk. Daarvoor zijn de tijdreeksen te kort en problemen van multi-collineariteit te groot.

3.1.2.2 Meten antwoorden geluk?

De mate waarin antwoorden op vragen naar geluk ook echt geluk meten kan eveneens op indirecte wijze geschat worden. Eén manier is kijken of verschillende vragen naar hetzelfde ook een zelfde resultaat opleveren. Dit is de al eerder genoemde methode van congruente validiteitstoetsing. Een tweede manier is nagaan of er een relatie is met naastliggende verschijnselen. Dit wordt toetsing van 'concurrente validiteit' genoemd. Een derde methode richt zich op de relatie met vermoedelijke determinanten. Dat wordt wel eens 'theoretische' validiteit genoemd.

Relatie met andere indicatoren geluk De gebruikelijke manier om die vraag te beantwoorden is het berekenen van correlaties tussen verschillende vragen naar geluk. Het onderzoek daarover is al ter sprake geweest bij behandeling van de vraag of respondenten verschillende vragen over geluk hetzelfde interpreteren.

Een minder gangbare benadering is vergelijking met resultaten die met wezenlijk andere meetmethoden geboekt worden. Dat heeft natuurlijk het bezwaar dat vergelijking bemoeilijkt wordt door effecten van de methode, maar een mogelijk voordeel is toch dat het verschijnsel met meerdere methoden toch beter in beeld komt. In die context zijn antwoorden op directe vragen naar geluk vergeleken met resultaten van diverse indirecte vraagemethoden en met rapportages van derden.

In de eerste fase van het empirisch geluksonderzoek is geëxperimenteerd met diverse indirecte vraagemethoden. 'Unobtrusive measurement' was toen mode. Enige van die methoden zijn: inhoudsanalyse van levensverhalen, projectieve testen en half-gestructureerde vragen. Veel van dat onderzoek is samengebracht in de al eerder genoemde World Database of Happiness (Veenhoven 1994:1035-1119). Een blik daarop leert dat de scores op die indirecte vragen naar geluk nauw aansluiten bij antwoorden op directe vragen van dezelfde respondenten, zij het in het ene geval meer dan in het andere. De gemiddelde ligt ter hoogte van +.45.

In de verkenningsfase is ook veel gewerkt met beoordelingen van geluk door derden, zowel door deskundigen (psychologen, onderwijzers) als door 'peers' (vrienden, medestudenten). Ook die scores zijn gecorreleerd met zelf-rapportages. Ook die resultaten zijn te vinden in de World Database of Happiness. De gemiddelde correlatie bedraagt nu $\pm .50$ (Veenhoven 1994: 835-6). In dit verband moet ook melding worden gemaakt van het al eerder gememoreerde bevolkingsonderzoek waarbij de interviewers systematisch noteerden hoe gelukkig de respondent eruit zag. De correlatie tussen uitstraling en zelf-rapportage was in dat onderzoek +.40 (Veenhoven 1994: 862)

Relatie met naastliggende verschijnselen Een probleem bij bepaling van concurrente validiteit is dat niet altijd duidelijk is welke verschijnselen als 'naastliggend' beschouwd mogen worden en hoezeer ze met het object van validering moeten samenhangen. In dit geval mag echter wel verwacht worden dat geluk zich enigszins manifesteert in gedragingen zoals zelfmoord, escapisme en getob. Het zou verdacht zijn als dat niet zo was. Het verband hoeft niet even sterk

te zijn als de juist besproken inter-correlaties van geluks-indicatoren.

Op het individuele niveau, tonen diverse (westerse) onderzoeken inderdaad negatieve verbanden tussen geluk en para-suïcidaal gedrag (Veenhoven 1994: 1901). Op landniveau blijkt ook een negatief verband tussen gemiddeld geluk en prevalentie van zelfmoord ($r = -.39$, eigen berekening op 37 landen 1990).

Op individueel niveau zijn ook negatieve verbanden met escapistisch gedrag gebleken. Ondermeer met druggebruik (Veenhoven 1994: 1896-1900). Op landniveau blijkt een negatief verband tussen gemiddeld geluk en Lynn's (1988) index van 'angst-gedrag'. Die index is opgebouwd uit de volgende elementen: consumptie van roesmiddelen, riskant gedrag (ongelukken, moorden, misdaad), vlucht in gekte (psychiatrische opnames), afwijkend gedrag (scheiding, buitenechtelijke geboorten) en zelfmoord. Het verband tussen die scores en gemiddeld geluk is $-.76$ (eigen berekening, data 16 landen rond 1960).

Relatie met vermoedelijke determinanten Het probleem bij deze toets is natuurlijk ook dat niet altijd duidelijk is welke factoren geluk beïnvloeden en hoeveel. Niettemin mogen we toch wel verwachten dat mensen gelukkiger zullen zijn naarmate ze in beter omstandigheden leven (levenskansen), naarmate ze die kansen beter kunnen benutten (levensvaardigheid) en het toeval hen gunstiger gezind is (levensloop).

Er is inderdaad een relatie tussen geluk en levensomstandigheden, zij het dat niet alle omstandigheden er overall evenzeer toe doen. Op individuele niveau blijkt -althans in arme landen - een duidelijk verband tussen geluk en materiële welvaart. In alle landen tekenen zich flinke correlaties af tussen geluk en de kwaliteit van sociale netwerken. (Veenhoven 1994: paragrafen Intimacy, Family, Friendship, Marriage en Social Support) De verbanden zijn echter minder sterk dan menigeen zou verwachten. Wij noteren daarom een enkele plus. Op landniveau zijn de relaties duidelijker. Zoals reeds vermeld kan 70% van de verschillen in **tabel 2** verklaard worden uit landkenmerken op het vlak van welvaart, vrijheid, gelijkheid en tolerantie.

Er is ook geen twijfel over de relatie tussen geluk en levensvaardigheid. In dit verband kan allereerst melding worden gemaakt van flinke correlaties tussen geluk en lichamelijke gezondheid¹⁰. Op individueel niveau liggen de correlaties rond de $+.50$ (Veenhoven 1994: 1600-1624). Op landniveau blijkt de correlatie tussen gemiddelden van geluk en zelf-geschatte gezondheid $+.83$ (berekend op basis 38 landen World Value Survey 2). Bij geestelijke gezondheid zien we een zelfde beeld. De vele onderzoeken op individueel niveau tonen eveneens correlaties rond de $.50$ (Veenhoven 1994: 1312-1325). Op landniveau blijken negatieve correlaties met gemiddelde scores op schalen voor neuroticisme ($-.23$), psychoticisme ($-.24$) en angstigheid ($-.49$) (eigen berekening 27 landen). Dit is nog slechts een deel van het verhaal, er zijn ook duidelijke verbanden aangetoond met sociale vaardigheid, stressbestendigheid en realisme.

Tenslotte blijkt er ook een verband tussen geluk en levensloop. Tegenslag maakt niet gelukkig. Op individueel niveau blijkt dat uit negatieve effecten van ziekte, ontslag en scheiding. Voor een illustratief overzicht, zie Veenhoven 1991 **tabel 3** en **4**. Zorgvuldig follow-up onderzoek heeft aangetoond dat dit soort gebeurtenissen met name afbreuk doet aan het geluk als de tegenslag groter is dan men op grond van levenskansen en levensvaardigheden gewend is (Headey & Wearing 1992: 140-2). In het eerder vermelde Australische onderzoek was die toevalsfactor goed voor 10% van de verklaarde variantie in geluk. Op het land niveau zijn vooralsnog nauwelijks gegevens over effecten van collectieve lotsveranderingen op het gemiddeld geluk. Er is wel enig onderzoek naar relatief onschuldige gebeurtenissen. Oorlogs-

dreiging deed in India in 1962 het gemiddelde geluk wel dalen (Cantril 1965:90-2) maar het geluk van de Amerikaanse burgers bleef onberoerd door de Cuba-crisis in 1962 (Bradburn & Caplovitz 1965: 82-5). Schommelingen in het economisch klimaat hadden ook nauwelijks invloed op het gemiddelde geluk in westerse landen (Chin-Hon-Foei 1989). Effecten van echte rampen, zoals oorlog, zijn nog niet gedocumenteerd.

Bij elkaar laten de **tabellen 3** en **4** weinig over van de twijfels over het bestaan van verschillen in geluk. De gebleken verschillen in gerapporteerd geluk zijn geen artefacten, maar een redelijk betrouwbare afspiegeling van de realiteit. Dit geldt zowel voor de verschillen binnen landen als de verschillen tussen landen.

3.2 Test twijfels over betekenis van verschillen in geluk

Blijft de vraag of de verschillen in geluk tussen landen iets zeggen over de leefbaarheid van samenlevingen. Dat werd betwijfeld, omdat geluk maar een idee zou zijn, gebaseerd op naar tijd en plaats variabele vergelijkingen en denkbepelden. Ook die kritiek kan worden getoetst aan de feiten. Deels zijn dat weer dezelfde feiten als hierboven al genoemd bij beantwoording van de eerste vraag. Voor de lezer lijkt dat op het eerste gezicht misschien een herhaling van zetten. Het zijn echter bewegingen op een ander bord.

Geluk maar een idee?

Als geluk maar een arbitrair gedachtenspinsel is zal het weinig relatie hebben met werkelijke kwaliteit van leven. Geluk hangt dan meer af van hoe men tegen het leven aankijkt dan van het leven zelf. We hebben gezien dat dit niet het geval is. Er bleken forse verbanden met levenskansen, levensvaardigheden en levensgebeurtenissen. Hoe beter dat alles, hoe gelukkiger de mensen. Op individueel niveau kon ruim de helft van de variantie in gerapporteerd geluk verklaard worden, op landniveau driekwart.

Als geluk maar een idee is zou het ook snel moeten kunnen wisselen. Ideeën over het leven veranderen dan makkelijker als het leven zelf. We hebben echter gezien dat geluk vrij stabiel is door de tijd.

Als geluk maar een idee is zouden we in de correlaten van geluk ook grote verschillen moeten zien tussen culturen. Dat blijkt maar in beperkte mate het geval. Een blik in de World Database of Happiness toont bv dat de correlatie tussen geluk en leeftijd in vrijwel alle landen van de wereld gering is (Veenhoven 1994: 432-470). Dat geldt ook voor verschillen in geluk naar geslacht (721-52). Interlandelijke verschillen in correlatie tussen geluk en inkomen zijn wat groter, in arme landen is de correlatie hoger dan in rijke landen (906-31). Dat verschil hoeft echter geen kwestie te zijn van opvatting (dwz materialisme), maar laat zich beter verklaren in termen van basale behoeften (Schijns, 1998, Veenhoven & Timmermans 1998). Vooralsnog blijkt uit de gegevens meer overeenkomst dan verschil. Dit duidt erop dat de condities voor menselijk geluk vrij universeel zijn. Op landniveau is het nog duidelijker. Ruim 70% van de verschillen in gemiddeld geluk tussen landen kon uit enkele landkenmerken verklaard worden.

Geluk bleek ook niet zonder consequenties. Gelukkige mensen leven langer. Ook dat duidt erop dat hier een reële evaluatie in het geding is. Kennelijk is er iets mis in het leven van de mensen die niet gelukkig zijn; iets essentieels waarvan ze zich misschien niet als zodanig bewust zijn, maar wat wel de stemming drukt. Dat sluit overigens niet uit dat de idee zelf ook

gezondheidsbedreigend kan zijn. Vooral nog is er geen duidelijkheid over consequenties op landniveau.

Alles bij elkaar lijkt geluk eerder een natuurlijke gewaarwording, zoals ziektegevoel, dan een kunstmatige gedachtenconstructie. Er is een sterkere analogie tussen geluk en ziektegevoel dan tussen geluk en ziekte*duiding*.

Geluk relatief?

De bovengenoemde feiten zijn ook niet verenigbaar met de theorie dat geluk relatief is. Om het beeld te completeren kunnen nog twee verdere empirische argumenten genoemd worden:

Als geluk relatief is mag men verwachten dat tegenslag op langere termijn de waardering van het bestaan verhoogd. Het drukt immers de vergelijking. Een ongelukkige jeugd zou dan bv een voordeel moeten zijn. Op individueel niveau blijkt dat niet het geval, rampspoed brengt eerder schade. Zie Veenhoven (1991: 22-23). Op landniveau tekent zich ook geen voordeel af. Verloren oorlogen drukken nog decennia lang het gemiddelde geluk.

Een andere implicatie van de theorie is dat geluk naar een neutraal niveau moet neigen. Door gedurige aanpassing van standaarden zouden mensen gedurende hun leven ongeveer evenveel tijd gelukkig zijn als ongelukkig. Bij surveys zou het gemiddelde dus nul moeten blijken te liggen. Sociale vergelijking voorspelt ook dat tegenover iedere gelukkige wel een ongelukkige moet staan. Een blik op **tabel 2** maakt echter duidelijk dat het gemiddelde in de meeste landen ver boven neutraal ligt. Net als bij gezondheid is de score overwegend positief.

Voor meer detail over de houdbaarheid van deze theorie kan de lezer terecht bij Diener & Fujita (1997) en Veenhoven (1991, 1995).

Geluk een volkstrekk?

Ook de theorie dat geluk een vaste trek is verdraagt zich slecht met al eerder genoemde feiten, met name niet met het feit dat geluk gevoelig blijft voor- en tegenspoed. Daarnaast kunnen nog twee andere tests genoemd worden:

Als geluk sterk bepaald wordt door cultureel variabele houdingen jegens het leven zal er ook weinig verband zijn tussen gemiddeld geluk in landen en harde landkenmerken, zowel welvaart, veiligheid, vrijheid en gelijkheid. We hebben gezien dat zulks niet het geval is, ruim 70% van de geobserveerde verschillen in gemiddeld geluk kon met die 'objectieve' variabelen verklaard worden. Als er toch nog enige waarheid in de theorie steekt mag men verwachten dat in de onverklaarde variantie een patroon te onderkennen is. Bij regressie-analyse moet dit dan zichtbaar worden in de residuen. Dan moet bv blijken dat de geluksgemiddelden van Angelsaksische landen systematisch boven het op basis van de genoemde kenmerken voorspelde niveau liggen. In de residuen valt echter weinig patroon te herkennen (Veenhoven 1993: 78). Deze toets geldt alleen het landniveau.

Tenslotte kan deze theorie ook getoetst worden aan het geluk van migranten. Als geluk een cultuurgebonden denkbeeld is, kan men verwachten dat migranten dat denkbeeld met zich mee nemen, en het leven in het land van vestiging blijven bekijken door de bril van het moederland. Dat geldt dan met name de eerste generatie. Het geluk van migranten moet dan niet veel verschillen het gemiddelde in het land van herkomst, maar in het land van vestiging moet er dan wel vaak verschil blijken tussen het geluk van migranten en dat van autochtonen. Noch het één noch het ander blijkt het geval. Het geluk van migranten verschilt vaak fors van het gemiddelde in het moederland (in positieve zin, zij zijn niet voor niets vertrokken). Binnen het

land van vestiging blijkt echter weinig verschil tussen migranten en autochtonen (Veenhoven 1994: 143). Ook deze toets geldt alleen het landniveau.

Voor een uitgebreider bespreking van de trek-matigheid van geluk zij de lezer verwezen naar Veenhoven (1994, 1998) en Stones et al (1995).

4. SLOT

De vraag was of geluk in landen vergeleken kan worden. Het antwoord luidt bevestigend. Geluk laat zich goed meten met behulp van grootschalige publieks-enquetes. De verschillen tussen landen die daarbij aan het licht treden kunnen niet worden afgedaan als meetfouten. De verschillen zijn ook niet zonder betekenis, maar duiden op wezenlijke variatie in leefbaarheid van de samenleving.

Die conclusie strookt niet met de gangbare opvatting. Het onderwerp geluk heeft de naam onvergelykbaar te zijn. Die reputatie berust op enige misverstanden. Eén van die misverstanden is dat vaak nogal losjes over het 'geluksbegrip' gesproken wordt en dat daarbij geen onderscheid wordt gemaakt tussen de geluk als zodanig en opvattingen over wat gelukkig maakt. Het eerste blijkt universeel en is derhalve in principe vergelijkbaar tussen landen; vrijwel alle mensen weten wel ongeveer in hoeverre ze voldoening in het leven scheppen. De opvattingen over wat bevorderlijk is voor geluk lijken meer gebonden aan plaats en tijd. Dit verschil doet zich ook voor bij gezondheid. Gezond of ziek is voor alle mensen het zelfde, maar er is veel culturele variatie in de zaken waaraan men het toeschrijft.

Een hiermee verband houdende misvatting is vervolgens dat die cultureel variabele opvattingen het ervaren geluk zouden bepalen. Die gedachte vloeit voort uit de hierboven genoemde constructionistische theorieën van geluk. Bij het onderwerp gezondheid doet die vermenging zich in veel mindere mate voor, omdat we weten dat de feitelijke gezondheidstoestand slechts marginaal beïnvloed wordt door opvattingen over gezondheid. Kanker blijft kanker, of men het nu toeschrijft aan verkeerde voeding of betovering. Bij geluk is dat niet zo evident. Menigeen denkt dat geluk afhangt van de mate waarin de realiteit overeenstemt met het gangbare geluksideaal. Zoals hierboven al aangegeven, blijkt dat echter niet zo te zijn. Geluk wordt niet zozeer afgemeten aan idealen, maar eerder afgeleid uit gevoelsmatige ervaring. Uit die onberekenbare gevoelens spreken universele behoeften (nader uitgewerkt in Veenhoven 1996c). Daarom is het niet zo vreemd dat empirisch onderzoek meer overeenkomst in geluk aan het licht brengt dan theoretisch relativisten ooit hebben kunnen bevroeden.

Tabel 1
Enquête-vragen naar geluk

Hoe gelukkig bent U, alles bijeen genomen? Zou u zeggen ...

- * heel gelukkig
 - * tamelijk gelukkig
 - * niet zo gelukkig
 - * helemaal niet gelukkig
 - * weet niet
-

Hoe tevreden of ontevreden bent U, al met al, met Uw leven tegenwoordig?
Wilt U een cijfer noemen om uw antwoord aan te geven?

ontevreden	1	2	3	4	5	6	7	8	9	tevreden
										10 weet niet

Wij zouden graag weten wat mensen voelen in deze tijd. Was U in de laatste paar weken wel eens...

- * Bijzonder enthousiast over iets
geïnteresseerd in iets? ja/nee
 - * Zo rusteloos dat u niet lang op een
stoel kon blijven zitten? ja/nee
 - * Trots omdat iemand U complimenteerde
voor iets wat U deed? ja/nee
 - * Heel eenzaam, afgezonderd van andere mensen? ja/nee
 - * Tevreden over iets dat U gepresteerd hebt? ja/nee
 - * Verveeld? ja/nee
 - * Geweldig, dwz dat U het gevoel had dat
het leven fantastisch was? ja/nee
 - * Gedeprimeerd of ongelukkig? ja/nee
 - * Alsof alles U voor de wind ging? ja/nee
 - * Van streek omdat iemand kritiek op U had? ja/nee
-

Tabel 2
Gemiddeld geluk in 49 landen rond 1990
 Vragen tabel 1, scores getransformeerd naar schaal 0-10¹

<i>Land</i>	<i>Geluk</i>	<i>Levens Tevredenheid</i>	<i>Gevoels Balans</i>
Argentinië ²	6,90	6,95	6,26
Australië	7,67	7,90	7,04
Oostenrijk	7,33	6,13	6,77
Belarus (Wit Rusland)	4,87	5,02	5,77
België	7,70	7,39	6,57
Brazilië	6,47	7,10	6,18
Groot Brittannië	7,60	7,19	6,71
Bulgarije	4,43	4,48	-
Canada	6,83	7,65	7,31
Chili ²	6,78	7,28	6,03
China ²	6,40	6,72	6,28
Czecho-Slowakije	5,57	5,89	5,67
Denemarken	7,87	7,96	6,93
Estland	5,27	5,55	5,77
Finland	6,97	7,42	6,18
Frankrijk	7,20	6,43	6,33
West-Duitsland	6,80	6,91	6,47
Oost-Duitsland	6,53	6,35	5,94
Griekenland	5,90	5,60	-
Hongar_e	5,73	5,59	5,86
IJsland	7,93	7,79	7,53
India ²	6,03	5,80	5,33
Ierland	7,87	7,64	7,03
Israël	6,27	-	-

<i>Land</i>	<i>Geluk</i>	<i>Levens Tevredenheid</i>	<i>Gevoels Balans</i>
Argentinië ²	6,90	6,95	6,26
Italië	6,60	6,69	6,24
Japan	6,66	6,13	5,26
Letland	5,08	5,23	5,92
Litauen	4,97	5,57	5,60
Luxemburg	7,27	7,60	-
Mexico	6,50	7,12	6,58
Noord Ierland	7,63	7,65	6,72
New Zeeland	7,22	-	-
Nederland	7,97	7,60	6,87
Nigeria	6,43	6,02	6,54
Noorwegen	7,43	7,43	7,31
Filipijnen	6,93	-	-
Polen	6,57	6,27	6,46
Portugal	6,10	6,76	6,36
Roemenië	5,43	5,42	5,71
Rusland	5,10	4,51	5,33
Zuid Afrika	6,07	6,01	6,21
Zuid Korea	6,20	6,32	-
Slovenië	5,40	5,88	6,53
Spanje	6,80	6,82	5,73
Zweden	7,87	7,75	7,90
Zwitserland	7,67	8,21	-
Turkey ²	6,93	6,01	5,60
Verenigde Staten America	7,60	7,46	7,23
Gemiddelde³	6.64	6.79	6.35

1 Bron: World Database of Happiness

2 Waarschijnlijk te hoog. Rurale bevolking ondervetegenwoordigd in steekproef.

3 Gemiddelde betreft de 41 landen waarvoor alle drie de scores beschikbaar zijn

Tabel 3
Spoort gemeten geluk met echt geluk?
 Directe toetsing van enige bedenkingen

	individu	land
Kennen mensen hun geluk?		
Kent men begrip?	+	+
Denkt men er vaak over?	+	?
Gaat beantwoording makkelijk?		
* prompt antwoord	++	+
* weinig 'weet niet'	++	++
Blijkt antwoord stabiel?		
* absoluut	+	++
* relatief	+	+
Besef geluk reel?	+	+
Rapportage adequaat?		
Antwoord valide?		
* wordt vraag begrepen?		
* onderscheiden van naast liggende zaken?	+	+
* door iedereen hetzelfde geïnterpreteerd?	+	++
* beantwoording eerlijk?	±	?
Antwoord betrouwbaar?		
* consistent door tijd?	++	++
* ongevoelig voor vraag-context?	-	?
Schaal vergelijkbaar?	?	?

++ = test zeer positief, + = test redelijk positief, ± = test onbeslist, ? = nog niet onderzocht

Tabel 4
Spoot gemeten geluk met echt geluk?
 Indirecte toetsing van enige bedenkingen

	individu	land
Meet het überhaupt iets?		
Iets van enige constantie?	++	++
Iets wat samenhangt met andere zaken? * % verklaarde variantie	++	++
Iets wat iets doet? * predictie levensduur	+	?
Meet het geluk?		
Relatie met andere indicatoren geluk		
* andere directe vragen	+	++
* indirecte vragen	+	?
* schattingen van bekenden	+	?
Relatie met naast liggende verschijnselen		
* zelfmoord	+	+
* escapisme	+	+
* zorgen	+	±
Relatie met vermoedelijke determinanten		
* levenskansen	+	++
* levensvaardigheden	++	++
* levensloop	+	?

++ = test zeer positief, + = test redelijk positief, ± = test onbeslist, ? = nog niet onderzocht

Tabel 5 Toetsing twijfels over betekenis verschillen in geluk

	individu	land
Geluk maar een idee?		
Los van werkelijke levenskwaliteit	+	+
Wisselend idee	+	+
Cultureel variabele correlaties	+	++
Zonder gevolgen	+	?
Geluk relatief?		
Gelukkiger na tegenslag	+	+
Gemiddeld neutraal	+	+
Geluk een volkstrekk?		
Cultuurfactor zichtbaar in residuen	nvt	+
Migranten nemen geluksbeeld mee	nvt	+

++ = test zeer positief, + = test redelijk positief, ± = test onbeslist, ? = nog niet onderzocht

Literatuur

Bradburn, N. & Caplovitz, C. (1965)

Reports on happiness

Aldine, Chicago, USA

Brickman, P. & Campbell, D.T. (1971)

Hedonic relativism and planning the Good Society

in: Appley, N.H. (ed) 'Adaptation level theory' Academic Press, New York, USA, pp 287-302

Cantril, H. (1965)

The pattern of human concern

Rutgers University Press, New Brunswick, NJ, USA

Chin-Hon-Foei, S (1989)

Life-satisfaction in the EC-countries 1972-1987

In Veenhoven, R. (ed) Did the crisis really hurt? pp 44-63

Diener, E. & Fujita, F. (1997)

Social comparisons and subjective well-being

in: Buunk, B. & Gibbons, R. (eds) 'Health, coping and social comparison' Erlbaum, USA pp 329-57

Diener, E., Sandvik, E. & Pavot, W. (1989)

Happiness is frequency, not intensity of affect

in: Strack et al eds: Subjective Well-being pp 119-140

Easterlin, R. (1974)

Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence

in: David, P.A. & Melvin, W.R. (eds) Nations and households in economic growth, Stanford university Press, Palo Alto, USA

Freedman, J.L. (1978)

Happy people

Harcourt Brace, New York, USA

Gallup, G.H. (1976)

Human needs and satisfactions: a global survey

Public Opinion Quarterly, vol 40, pp 459-467

Glatzer, W. (1984)

Lebenszufriedenheit und alternative Mase subjektiven Wohlbefindens

in Glatzer, W. & Zapf, W. (eds) 'Lebensqualität in der Bundesrepublik', Campus, Frankfurt am Main, 177-191

- Gubrium, J.F. & Lynott, R.J. (1983)
Rethinking lifesatisfaction
Human Organization, vol 42 30-38
- Headey, B & Wearing, A. (1992)
Understanding happiness. A theory of subjective well-being.
Longman Cheshire, Melbourne, Australia
- Iijima, K. (1982)
The feelings of satisfaction and happiness of the japanese and other people.
Nippon Research Center, Unpublished paper.
- Inglehart, R. (1990)
Culture shift in advanced industrial society
Princeton University Press, Princeton, NJ, USA
- Irwin, R., Kamman, R. & Dixon, G. (1979)
If you want to know how happy I am, you'll have to ask me.
New Zealand Psychologist, vol 8, pp 10-12
- Kamman, R., Christie, D., Irwin, R. & Dixon, G. (1979)
Properties of an inventory to measure happiness (and psychological health)
New Zealand Psychologist, vol 8, pp 1-9
- Klandermans, B. (1989)
Does happiness soothe political protest?
in: Veenhoven, R. (ed) How harmful is happiness? pp 61-78
- Laszo, H. (1988)
Was ist Gluck?
Sozial Wissenschaftliche Rundschau, vol 28, pp 153-161
- McCrae, R.R. (1986)
Wellbeing scales do not measure social desirability
Journal of Gerontology, vol 41, pp390-392
- Michalos, A.C. (1985)
Multiple discrepancies theory (MDT)
Social Indicators research, vol 16, pp 347-413
- Ostroot, N.M. & Snyder, W.W. (1985)
Measuring cultural bias in a cross-national study
Social indicators Research, vol 17, 243-251

- Ouweneel, P. & Veenhoven, R. (1991)
Cross-cultural differences in happiness: Cultural bias or societal quality?
in: Bleichrodt, N. & Drenth, P.J. (eds) 'Contemporary issues in cross-cultural psychology',
Zwets & Zeitlinger, Lisse pp 168-184
- Pommer, E.J. & VanPraag, C.S. (1978)
Satisfactie en leefsituatie
Sociaal en Cultureel Planbureau, cahier nr 13
- Pavot, W. & Diener, E. (1993)
The affective and cognitive context of self-reported measures of subjective well-being
Social Indicators Research, vol 28, pp 1-20
- Russel, J.A. & Sato, K (1995)
Comparing emotion words between languages
Journal of Cross-cultural Psychology, vol 26, 384-391
- Saris, E., Veenhoven, R., Scherpenzeel, A.C. & Bunting, B. (eds) (1996)
A comparative study of satisfaction with life in Europe
Eotvos University Press, Budapest, Hungary
- Strack, F., Argyle, M. & Schwartz, N (eds) (1989)
Subjective well-being: an interdisciplinary perspective
Pergamon, Oxford, UK
- Schwartz, N. & Clore, G. (1983)
Mood, misattribution and judgements of well-being
Journal of Personality and Social Psychology, vol 45, pp 513-523
- Schwartz, N. & Strack, F. (1989)
A judgement model of subjective wellbeing
in Forgas, J.P. et al (eds) Recent Advances in Social Psychology, Elsevier, Amsterdam, pp
267-276
- Stones, M.J., Hadjistavopoulos, T., Tuuko, H. & Kozma, A. (1995)
Happiness has traitlike and statelike properties: a reply to Veenhoven
Social Indicators Research, vol 36, pp 126-144
- Veenhoven, R. (1984)
Conditions of happiness
Kluwer, Dordrecht
- Veenhoven, R. (1988)
The utility of happiness
Social Indicators Research, vol 20, pp 333-354

Veenhoven, R. (red) (1989a)

How harmful is happiness? Consequences of enjoying life or not.

Universitaire Pers Rotterdam, Den Haag

Veenhoven, R (ed) (1989b)

Did the crisis really hurt? Effects of the 1980-82 economic recession on satisfaction mental health and mortality

Universitaire Pers Rotterdam, Den Haag

Veenhoven, R. (1993)

Happiness in nations: subjective appreciation of life in 56 nations 1946-1992

RISBO studies in social and cultural transformation nr 2, Erasmus Universiteit Rotterdam.

Voor geactualiseerde versie zie: World Database of Happiness.

Veenhoven, R. (1994)

Correlates of happiness: 7838 findings from 603 studies in 69 nations 1911-1994

RISBO studies in social and cultural transformation nr 3, Erasmus Universiteit Rotterdam.

Voor geactualiseerde versie zie: World Database of Happiness.

Veenhoven, R. (1994a)

Is happiness a trait? Tests of the theory that a better society does not make people any happier.

Social Indicators Research, vol 32, pp 101-106

Veenhoven, R. (1996h)

Leefbaarheid van landen

Oratie Universiteit Utrecht, ASWB-research paper 96-02

Veenhoven, R. (1996b)

Happy life-expectancy: A comprehensive measure of quality-of-life in nations.

Social Indicators research, vol 39, pp 1-58

Veenhoven, R. (1996a)

Developments in satisfaction research

Social Indicators Research, vol 37, pp 1-46

Veenhoven, R. (1998a)

Two state-trait discussions on happiness: a reply to Stones et al

Social Indicators Research, vol 43, pp 211-225

Veenhoven, R. & Timmermans, D (1998)

Welvaart en Geluk

Economisch Statistische Berichten vol83, pp 628-631

World Database of Happiness

Internet-site: <http://www.eur.nl/fsw/research/happiness/>

Bookpublications in: Veenhoven 1993 en 1994

noten

1. Nader uitgewerkt in Veenhoven 1996: 15-18
2. Nader uitgewerkt in Veenhoven 1996: 18-23.
3. De term 'objectief' verwijst in eerste instantie naar degene de toestand van het individu beoordeeld. Dat is dan in dit geval een buitenstaander op grond van criteria kan beoordelen of iemand wel of niet gelukkig is; zoals een arts kan bepalen in hoeverre iemand 'gezond' is. De tegenstelling 'subjectief' verwijst dan naar beoordeling door het individu zelf.
Daar is op zich niets mis mee, maar het woordgebruik suggereert meer. Namelijk dat objectief 'vastgesteld' geluk ook objectief 'goed' is. Dat is natuurlijk niet het geval.
Men kan bv wel goed objectief vaststellen hoe rijk iemand is, maar daarmee is nog niet gezegd dat rijkdom ook wenselijk is.
4. Dit begrip is nader uitgewerkt in Veenhoven 1984, chapter 2.
5. De opvatting dat geluk een kwestie van vergelijking is werd al door de oude Grieken verwoord, met name door de school der Stoïcijnen.
Hedendaagse sociaal wetenschappelijke varianten zijn verwoord door ondermeer Brickman & Campbell (1971) en Easterlin (1974).
6. Inspectie van World Value Survey 2 leert dat de non-response op de directe vraag naar 'geluk' schommelt tussen 1% en 2%, met een enkele uitschieter van 6% (Hongarije, waar de non-response in 1981 4% was).
Non-response op het life-satisfaction item schommelt eveneens tussen de 1% en 2%.
7. Over perioden van 15 jaar of meer treden echter grote veranderingen aan het licht, over de gehele levensloop genomen blijkt individueel geluk zelfs nauwelijks voorspelbaar. Voor beantwoording van de vraag of mensen hun geluk kennen is de korte termijn stabiliteit echter voldoende.
8. Geobserveerde correlatie $\text{geluk1} * \text{geluk2} (+.50)$, gedeeld door de wortel uit het produkt van betrouwbaarheid geluk1 en geluk2 (beiden geschat op .65)
9. Dit zijn lijstjes met oncontroleerbare uitspraken over eigen persoonlijkheid en sociaal handelen.
Respondenten die er toe neigen zich mooier voor te doen dan ze zijn zouden daarop hoog scoren.